

'The affluent worker in the class structure': de verburgerlijking van de arbeider opnieuw bezien

door Wil Arts

Een van de problemen bij het analyseren van sociologische theorieën is, dat veel van die theorieën niet alleen netwerken van uitspraken zijn, die pogen een verklaring te geven van waargenomen of waar te nemen verschijnselen die zich voordoen binnen de sociale werkelijkheid, maar dat die theorieën ook dienen als een leidraad voor gedrag. Zo heeft de theorie van Marx, die de bezitsverhoudingen binnen de kapitalistische maatschappij ziet als bron van ongelijkheid (en die ongelijkheid weer als oorzaak van individueel succes en voldoening), als oorzaak van de belangrijkste conflicten binnen en tussen staten, en als oorzaak van politieke overheersing door geprivilegeerde minderheden, twee aspecten. Enerzijds is het een verklaringsmodel voor de ontwikkeling van verschillende soorten maatschappijen en regiems, en wel speciaal een verklaringsmodel voor de opkomst van de moderne arbeidersbeweging, en aan de andere kant is het een aanmoediging om tot handelen over te gaan, het voorziet nl. in een heldere en inspirerende formulering van de aspiraties van de arbeidersklasse.¹

Marx' theorie als leidraad voor gedrag is zelfs, volgens Bottomore, zo sterk gebleken dat de drijvende kracht achter de egalitaire beweging, welke vorm ze in de loop der tijd ook aannam, steeds de oppositie tegen de hiërarchie van sociale klassen is gebleven, en het doel steeds het bereiken van een klasseloze maatschappij.²

Centraal in de theorie van Marx staat de verwachting van een polarisatie van klassen onder het kapitalisme; een polarisatie die zou ontstaan door de steeds verdergaande verarming ('Verelendung') van de arbeidersklasse en het verdwijnen van de middenklassen. Deze polarisatie zou moeten resulteren in een klassenstrijd, waarbij het proletariaat als overheersende klasse zou overblijven. De voorspelling van de polarisatie van de klassen onder het kapitalisme meende Marx te kunnen afleiden uit de meer algemene principes van zijn theorie en het groeiende bewustzijn van de arbeidersklasse; wat hem een formering van een aparte arbeidersklasseïdeologie en aparte arbeidersorganisaties deed verwachten met als doel het verdedigen van bepaalde klassebelangen, wat weer zou resulteren in een totaal conflict tussen de klassen. Marx' verwachting van een polarisatie van de klassen en een daaruit resulterende klassenstrijd lijkt gezien recente onderzoeken (In Nederland o.a. Buiters *Modern salariaat in wording*, Bertings *In het brede maatschappelijke midden* en Ter Hoevens *Arbeiders tussen welvaart en onvrede*) zeer problematisch.

Ik dank Dr. R. W. Boesjes-Hommes en Prof. Dr. J. M. M. de Valk voor hun opmerkingen en commentaar bij het doorlezen van het manuscript.

¹ T. B. Bottomore, *Classes in modern society*, London, 1966, p. 62.

² Idem, p. 61.

Het problematische karakter van Marx' konceptie is echter niet iets van de laatste tijd. Twijfels aan de door Marx voorspelde ontwikkeling van de klassestructuur kwamen al op onder marxisten van het eerste uur, toen de arbeidersklasse in Groot-Brittannië, die het verst was in haar ontwikkeling, er niet in slaagde om de nieuw verkregen rechten van 1867 (i.c. uitbreiding van het kiesrecht, tweede 'Reformbill') uit te buiten en de overheersing van de arbeidersklasse te verzekeren. Op dat ogenblik komt het probleem op van de verburgerlijking van de arbeidersklasse.³

Engels meende dat de uiteindelijke geldigheid van Marx' theorie hier niet door werd aangetast, omdat het ging om een tijdelijke uitzondering, die te verklaren was uit de toenmalige positie van Groot-Brittannië als 's werelds leidende natie. Deze verklaring wordt door de meeste orthodoxe marxisten nog steeds aangehangen.

Zowel tegenstanders als aanhangers van Marx hebben gewezen op een aantal onvolkomenheden in Marx' analyse van het kapitalisme, die gerelateerd kunnen worden aan door Marx niet voorziene ontwikkelingen binnen de moderne westerse samenleving. In de kritiek op Marx kan een drietal argumenten onderscheiden worden: de verwachte polarisatie van de klassen onder het kapitalisme, samengaan met het steeds armer worden van de loontrekkenden, trad niet op; Marx maakte een ernstige misrekening aangaande de rol van de staat binnen de kapitalistische maatschappij; en Marx overschatte in het algemeen het belang van particulier eigendom als een bron voor sociaal onderscheid en voor het tot uitbarsting komen van conflicten.

Vanuit het aanvaarden van deze argumenten werd niet alleen een systematische kritiek mogelijk op Marx' theorie, maar ook werd het mogelijk een alternatieve theorie aangaande de ontwikkeling van de arbeidersklasse te konstrueren, dwz. een theorie betreffende de toenemende integratie van de arbeidersklasse in de institutionele structuur van het kapitalisme.

Na de tweede wereldoorlog ving een nieuwe fase in het debat aan. Tegen de achtergrond van sterk versnelde sociale verandering kwamen nieuwe argumenten naar voren en oude verschenen in andere vorm. Een nieuwe ontwikkelingstheorie kwam — vooral in liberale kringen — op, die stelde dat de arbeidersklasse, gezien de inherente logika van het industrialisme, in de toekomst zou verdwijnen. De argumenten waren van economische, organisatieel-technologische en van ekologische aard.

Op deze theorie kwam een reactie van neo-marxistische zijde. De neo-mar-

³ Zie hiervoor: John H. Goldthorpe & David Lockwood, *Affluence and the British Class Structure*, *The Sociological Review*, July 1963, pp. 133-163; en vooral Goldthorpe e.a., *The Affluent Worker in the Class Structure*, Cambridge, 1969.

xistische schrijvers verschilden niet van mening met de aanhangers van de verburgerlijkingsthese over de basisveranderingsprocessen binnen ontwikkelde samenlevingen die van het grootste belang zijn voor het lot van de arbeidersklasse. Zij verschilden echter wel wat vraagstukken van sociale waarden, sociale betrekkingen en sociaal bewustzijn betreft. Zij leggen hierbij vooral de nadruk op de vervreemdingstheorie.

Het samengaan van de twee aspecten van de marxistische klassetheorie, enerzijds verklaringsmodel, anderzijds leidraad voor gedrag, verduistert de doorzichtigheid van de theorie en verheft de reacties van zowel de voor- als tegenstanders van deze theorie op de kwestie dat sommige feiten niet overeenstemmen met de voorspellingen. Enerzijds wordt aangenomen dat het niet uitkomen van sommige voorspellingen noodzakelijkerwijs impliceert dat het gehele theoretische systeem van het marxisme weerlegd is en anderzijds probeert men de feiten die niet met de voorspellingen overeenstemmen te ontkennen of weg te verklaren; dit in plaats van gebruik te maken van Marx' wetenschappelijke bijdrage tot de sociologische theorie door modificatie van Marx' theorie met betrekking tot die uitspraken die niet overeenkomen met de feiten of door te zoeken naar een verzameling van hypothesen die op een meer bevredigende wijze in staat zijn sociale verandering te verklaren.⁴

'The affluent worker in the class structure'

In het begin van de jaren zestig werd door een viertal, aan de universiteit van Cambridge verbonden, sociologen: Joh. H. Goldthorpe, David Lockwood, Frank Bechhofer en Jennifer Platt, een onderzoek uitgevoerd naar het gedrag en de houdingen van de welvarende arbeider ('The Affluent Worker')⁵. Het doel van dit onderzoek was het leveren van een bijdrage aan de sociologie van de welvarende arbeider; waarbij de positie van die arbeider binnen de klassestructuur centraal stond. In de eerste twee delen van het verslag van het onderzoek wordt bijzondere aandacht besteed aan de industriële en politieke houdingen en gedrag van de welvarende arbeider; in het derde deel wordt verslag uitgebracht van een toetsing van de verburgerlijkingsthese, dwz. de these die stelt dat de arbeidersklasse zal verburgerlijken bij het toenemen van haar welvaart. Deze these bevindt zich binnen een theoretisch kader, dat poogt Marx' theorie over de ont-

⁴ J. A. Banks, *Marxist Sociology in Action*, London, 1970, pp. 13 & 14.

⁵ John H. Goldthorpe, David Lockwood, Frank Bechhofer & Jennifer Platt, *Cambridge studies in sociology*, 1, 2 en 3. Deel 1: *The Affluent Worker: Industrial Attitudes and Behavior*; Deel 2: *The Affluent Worker: Political Attitudes and Behaviour*; Deel 3: *The Affluent Worker in the Class-Structure*, Cambridge, University Press, 1968, 1969.

wikkeling van de klassestructuur te modificeren m.b.t. die uitspraken die niet overeenkomen met de feiten (de onderzoekers stellen dat ieder onderzoek van de ontwikkeling van de arbeidersklasse binnen de westerse industriële samenleving in de praktijk beoordeeld zal worden in het kader van het al een eeuw voortgaande debat over dit onderwerp; daarom ook hebben wij het verloop van dit debat zeer sumier hierboven weergegeven).

Modifikatie van Marx' theorie is op een tweetal wijzen mogelijk nl.:

a — door het modificeren van de algemene marxistische opvattingen aangaande sociale verandering die van toepassing geacht worden op alle perioden in de geschiedenis, i.c. de historisch-materialistische vooronderstellingen, en

b — door herziening van de marxistische konceptie van de industriële verhoudingen onder het kapitalisme.

De modifikatie die hier plaats vond behoorde tot de tweede soort. De algemene marxistische opvattingen aangaande sociale verandering werden niet in twijfel getrokken; of in ieder geval beschouwde men factoren uit de onderbouw als van belangrijkste invloed.

De verburgerlijkingstheze in zijn meest eenvoudige vorm luidt als volgt:

als handarbeiders en hun gezinnen een relatief hoog inkomen en een relatief hoge levensstandaard verwerven, dan zullen zij een levensstijl aannemen die eerder kenmerkend is voor de 'middle class' dan voor de arbeidersklasse en zullen zij in toenemende mate worden opgenomen in de 'middle-class'-gemeenschap.

Eerder hebben wij sociologische theorieën omschreven als netwerken van uitspraken die pogen een verklaring te geven voor waargenomen of waar te nemen verschijnselen die zich voordoen binnen de sociale werkelijkheid. Het verschijnsel dat bij dit onderzoek om een verklaring vroeg was het verlies van Labour in Groot-Brittannië aan het eind van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig. Uit onderzoekingen kwam naar voren dat de daling in aanhang van Labour vooral had plaatsgevonden in die delen van het land die het meest welvarend en economisch ontwikkeld waren, en ook in de New Towns en in de kiesdistrikten waarin uitgebreide woningbouwprogramma's waren uitgevoerd. Tezeldertijd kwam er informatie beschikbaar over de algemene verbetering in levensstandaard voor de Britse bevolking in de loop van de voorafgaande tien jaar, en wel het meest duidelijk bij de loontrekkenden.

Dit bracht sommigen ertoe de economische en politieke trends voor die periode in een kausale relatie te plaatsen. Als deze gegevens juist zijn, dan hangt de geldigheid van de verklaring af van de geldigheid van de verburgerlijkingstheze. Aan de geldigheid van die these bestaan nogal wat twijfels, o.a. door de auteurs van de 'Affluent Worker' gedeeld. Deze twijfels hebben

niet alleen betrekking op het historicistische karakter van de theorie die tot de verburgerlijkingsthese leidt, maar ook op het ontbreken van bevredigend bewijsmateriaal en de nogal verwarrende en dubieuze beweringen die de theorie bevat.⁶

Wij hebben hierboven gesteld dat de vraag of de verklaring van het verlies van Labour met behulp van de verburgerlijkingsthese bevredigend is, afhankelijk is van de empirische geldigheid van die these. De taak van Goldthorpe c.s. was dan ook na te gaan of het in die these veronderstelde proces inderdaad in de werkelijkheid plaats vindt. Het ging er nu om andere indicaties, dan stemgedrag, voor verburgerlijking te vinden en op basis van deze indicaties nieuwe voorspellingen te doen en die te toetsen aan de sociale werkelijkheid. Bij weerlegging van de these wordt ook automatisch de theorie weerlegd die tot de these leidt; bij bevestiging van de these kan de theorie als bekrachtigd worden beschouwd. Bij het zoeken naar andere indicaties voor verburgerlijking gingen de onderzoekers uit van Engels definitie van verburgerlijking nl. het aannemen van de sociale waarden, levensstijl en politieke ideeën van de burgers. Als indicaties werden gebruikt de arbeidsomstandigheden, woonsituatie en vrijetijdsbesteding, en toekomstverwachtingen en aspiraties.

Als standaarddesign voor hun onderzoek werd door de onderzoekers de case-study gekozen. De argumenten om hun keuze te rechtvaardigen komen in het kort hierop neer: '... , the strategy we elected was that of finding and examining a critical case: one which would either provide us with an opportunity to study the phenomenon of the worker turning middle-class at first hand; or which would enable us to confirm in as decisive a manner as possible the doubts about embourgeoisement that we had previously expressed'.⁷

De keuze van de 'critical case' moest bepaald worden door de theorie m.b.t. de verburgerlijking van de arbeidersklasse. Uit die theorie blijkt echter dat de verburgerlijking van de arbeidersklasse niet alleen afhankelijk is, zoals in de verburgerlijkingsthese wordt gesteld, van economische factoren, maar dat de beïnvloedende factoren veelvuldig zijn: zo bijvoorbeeld bepaalde ontwikkelingen in de industriële technologie en bedrijfsvoering en ook veranderende woonomstandigheden. Om de 'case' zo gunstig mogelijk te maken voor de konfirmatie van de verburgerlijkingsthese werd er een populatie van handarbeiders gekozen, wier sociale kenmerken en sociale situatie,

⁶ Zie voor het historicistische karakter van theorieën; K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*, London, 1969.

⁷ Goldthorpe e.a., *The Affluent Worker in the Class Structure*, Cambridge, 1969, p. 30.

op grond van de theorie, zeer waarschijnlijk zou moeten leiden tot de hele reeks van veranderingen in waarden en normen, in referentiegroepen en relatiepatronen die het verburgerlijgingsproces zou kunnen impliceren. Men zoekt dus naar een populatie die al de vereiste kenmerken bezit, met andere woorden: een extreemtype. Als één groep de neiging tot verburgerlijking moet vertonen, dan is het wel deze.

Het bleek dat het vinden van het extreemtype in de sociale werkelijkheid een haast onmogelijke opgave was, wat de onderzoekers er toe dwong hun verwachtingen aanzienlijk minder hoog te stellen. Hun uiteindelijke keuze viel op Luton, een iets ten Noord-Westen van Londen liggende nieuwe industriestad.

De onderzoekspopulatie, een steekproef van 326 individuen uit een drietal bedrijven, benaderde het extreemtype aardig. Dit komt te meer tot uiting door de opmerkingen van sommige aanhangers van de verburgerlijkingsthese, dat Luton het proto-type is van het nieuwe 'middle-class' van Groot-Brittannië. Dit leidt de auteurs er toe te zeggen: '... the outcome is a fortunate one in that it means we are able, in a more or less literal sense, to meet supporters of the embourgeoisement thesis on their own ground'.⁸

Als vergelijkingsmateriaal werd daarnaast een steekproef van 75 hoofdarbeiders uit twee van de drie bedrijven getrokken.

Hoewel een theorie getoetst wordt waarin uitgegaan wordt van de marxistische definiëring van de begrippen arbeidersklasse en middenklasse, wordt in het onderzoek, bij het bepalen van wie tot de arbeidersklasse en wie tot de middenklasse behoort, uitgegaan van de beroepenstratifikatie: waarbij men traditiegetrouw de handarbeiders tot de arbeidersklasse rekent en de employees tot de middenklasse. De arbeidersklasse wordt dan gekenmerkt door de traditioneel kollektivistische instelling van het oude type arbeider en de middenklasse door de traditioneel individualistische instelling van de employee.

Bezwaren

Tegen het, overigens onderzoektechnisch uitstekende, onderzoek is een aantal bezwaren aan te voeren.

1 — Een bezwaar tegen de toetsing van de verburgerlijkingsthese, zoals in 'The Affluent Worker' gesteld, is dat die these in zijn meest eenvoudige en sociologisch naïeve vorm gesteld is, d.w.z. in termen van economische veranderingen en niet tevens in termen van technologisch-organisationale en ekologische veranderingen, zoals wel in het theoretisch kader aangegeven wordt.

⁸ Idem, p. 47.

2 — Een ander bezwaar is het ontbreken van een systematische theorie, d.w.z. er is niet aangegeven hoe het preciese verband is tussen de verschillende uitspraken die de theorie omvat en tussen de theorie en de verburgerlijkingstheze.

3 — Het derde bezwaar geldt het gekozen standaarddesign. De case-study is een weinig gelukkige keuze omdat moeilijk valt uit te maken voor welke eenheden, anders dan de onderzochte, de resultaten van het onderzoek nog meer gelden en omdat het wel het minst geschikte design voor kausale hypothesen is.

4 — Het laatste bezwaar heeft betrekking op de verburgerlijkingstheze in zijn meer gekompliceerde vorm. Blijkens de argumentatie die de onderzoekers aanvoeren bij de designkeuze zien zij in dat een toetsing van de verburgerlijkingstheze in zijn meest eenvoudige vorm weinig zinvol is, daarom willen zij een meer gekompliceerde these toetsen, die ook betrekking heeft op technologisch-organisationale en ekologische invloeden. Daartoe trachten zij in de case de sociale kenmerken en de sociale situatie te representeren, die leiden tot verburgerlijking. Het bezwaar is dat zij nalaten de nieuwe, meer gekompliceerde, these te expliciteren en te specificeren.

Het ontbreken van explicatie en specificatie van de verburgerlijkingstheze in zijn meer gekompliceerde vorm is te wijten aan de vele impliciete elementen in de verburgerlijkingstheorie, en daarmee aan een ontbreken aan systematisering of formalisering van die theorie. Ook de keuze van het weinig gelukkige design is hieraan te wijten. De case-study bezit een zeer geringe generaliseerbaarheid, d.w.z. het is nauwelijks of in het geheel niet uit te maken voor welke eenheden, behalve de onderzoekspopulatie, de gevonden resultaten nog meer gelden, en een zeer geringe interne validiteit, d.w.z. de mogelijkheid aan te tonen dat het gevonden resultaat waarheidskarakter heeft, door het uitschakelen van konkurierende hypothesen, is erg gering. Er kan nauwelijks garantie gegeven worden dat de feiten zoals waargenomen en geïnterpreteerd zó en niet anders zijn.

Wil men deze bezwaren opheffen dan is het noodzakelijk een theorie te konstrueren vanuit enerzijds Marx' theorie m.b.t. de klassestructuur, die de aanhangers van de verburgerlijkingstheze als premisse aanvaarden, en anderzijds de argumenten ten gunste van de verwachting dat de arbeidersklasse zal verburgerlijken.

Alternatief: een geformaliseerde theorie

Eerder is aangegeven dat het verschijnsel dat, in het hier beschreven onderzoek, om een verklaring vroeg het verlies van Labour tegen het eind van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig was. Een wetenschappelijke verklaring van dit verschijnsel vindt plaats door logische deductie van sin-

guliere of bizondere uitspraken die dit verschijnsel beschrijven uit een klasse van uitspraken die, naast singuliere uitspraken omtrent de kondities, meer algemene uitspraken bevatten.

De algemene uitspraken zijn in dit geval:

1 — als handarbeiders en hun gezinnen een relatief hoog inkomen en relatief hoge levensstandaard verwerven, zullen zij een levensstijl aannemen die eerder kenmerkend is voor de middengroepen in een maatschappij dan voor de arbeidersklasse en zullen zij in toenemende mate worden opgenomen in de gemeenschap die door de middengroepen wordt gevormd (d.i. de verburgerlijkingsthese);

2 — het stemmen op een socialistische partij is eerder kenmerkend voor de arbeidersklasse dan voor de middengroepen in een maatschappij.

De bizondere uitspraken zijn:

1 — tussen 1951 en 1958 is het gemiddelde reële inkomen van de industriële arbeider in Groot-Brittannië met 20 % gestegen;

2 — de stijging van het gemiddelde reële inkomen van de industriële arbeider in Groot-Brittannië tussen 1951 en 1958 is zodanig geweest, dat bijna de helft van het werkende deel van alle arbeidersgezinnen in 1959 een relatief hoog inkomen en een relatief hoge levensstandaard bezat. Uit de eerste algemene uitspraak, i.c. de verburgerlijkingsthese, en de twee bizondere uitspraken volgt de volgende uitspraak:

bijna de helft van het werkende deel van alle arbeidersgezinnen in Groot-Brittannië zal een levensstijl gaan aannemen, die eerder karakteristiek is voor de middengroepen dan voor de arbeidersklasse en zij zullen in toenemende mate worden opgenomen in de gemeenschap die door de middengroepen wordt gevormd.

Deze uitspraak gevoegd bij de tweede algemene uitspraak levert een verklaring op voor het verlies van Labour tegen het eind van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig.

Als bezwaar tegen deze verklaring is hiervoor aangevoerd dat hij slechts in economische termen plaats vindt. Het gaat erom een verklaring te vinden voor het feit, zoals uit onderzoekingen blijkt, dat de daling in aanhang van Labour vooral had plaats gevonden in die delen van het land die het meest welvarend en economisch ontwikkeld waren, en ook in de New Towns en in de kiesdistrikten waarin uitgebreide woningbouwprogramma's waren uitgevoerd. Als het mogelijk is deze uitgebreide verklaring op te bouwen uit Marx' theorie m.b.t. de klassestructuur en de argumenten ten gunste van de verwachting dat de arbeidersklasse zal verburgerlijken, dan vervallen ook de bezwaren die eerder tegen het 'The Affluent Worker'-onderzoek werden aangevoerd en is het mogelijk een min of meer rigide toetsing te laten plaats vinden.

Een op deze wijze te konstrueren theorie zou moeten uitgaan van de marxistische stelling dat de structuur van een maatschappij uiteindelijk wordt bepaald door haar produktieverhoudingen. Deze uitspraak vinden we o.a. terug in Marx' definitie van het begrip klasse, zoals die in het derde deel van 'Das Kapital' te vinden is: 'Alle Individuen und Gruppen, die innerhalb der gesellschaftlichen Gesamtgetrieben in gleichartigen durch ihre Produktionsverhältnissen bedingten Beziehungen zu einander stehen, bilden je für sich eine Klasse'.

Willen we gebruik maken van deze oriënterende uitspraak dan moeten we die uitspraak zodanig herformuleren, dat aangegeven wordt hoe het erin beschreven proces verloopt. De herformulering vindt plaats in de vorm van twee algemene uitspraken (1 en 3) en een definitie (2):

1 — Het economisch systeem van een maatschappij wordt georganiseerd rondom de produktieverhoudingen van die maatschappij, en wel zodanig dat als er veranderingen optreden in de produktieverhoudingen van een bepaalde maatschappij, dan werken die veranderingen onmiddellijk door op het economische systeem van die maatschappij.

2 — Het economische systeem van een maatschappij, d.w.z. de verzameling van economische instituties, is een systeem van sociale betrekkingen dat de rollen bepaalt m.b.t. de produktie, distributie en konsumptie van goederen.

3 — Rollen in het economisch systeem van een maatschappij bepalen rollen in het statussysteem van een maatschappij, en wel zodanig dat brede strata van een maatschappij zich samengroeperen in termen van economische overeenkomst; deze strata worden klassen genoemd.

We kunnen hieraan de volgende bijzondere uitspraak toevoegen:

4 — Voorbeelden van brede strata van de bevolking, waarbinnen individuen en groepen zich in maatschappijen met een kapitalistisch economisch systeem samengroeperen in termen van economische overeenkomst zijn de middengroepen ('middle class') en de arbeidersklasse; hoofdarbeiders (employees) behoren traditioneel tot de middengroepen en handarbeiders tot de arbeidersklasse.

De aanhangers van de verburgerlijkingsthese constateerden een aantal veranderingen in de produktieverhoudingen die de economische positie van bepaalde groepen handarbeiders deden veranderen. Zij legden een verband tussen de technische vooruitgang in de industrie en de sterke inkomens-toename van bepaalde groepen binnen het arbeidsbestand. Verder wijzen zij erop dat bepaalde taken die de arbeiders vervullen, voor zover het sommige vormen van vergevorderde technische arbeid betreft, geen grote fysieke krachtsinspanning vereisen en het produktienivo niet primair wordt bepaald door de mate van inspanning die de arbeiders eraan besteden. Verder menen ze dat de kontakten tussen de verschillende soorten van werk-

nemers toenemen en dat de mogelijkheid van relatief harmonieuze en coöperatieve betrekkingen tussen bedrijfsleiding en arbeiders duidelijk wordt vergroot. Tenslotte stelt men dat de sociale integratie in de onderneming zal toenemen, wegens het feit dat het werken met een zeer complexe techniek een overeenkomstige discipline veronderstelt bij superieure en ondergeschikten. Deze argumenten leiden tot de volgende bijzondere uitspraak:

5 — Er is het laatste decennium in Groot-Brittannië een verandering in de produktieverhoudingen opgetreden, en wel zodanig dat bepaalde groepen handarbeiders overeenkomst in economische termen zijn gaan vertonen met hoofdarbeiders en verschil in economische termen met het traditionele type industriële arbeider.

Uit de voorafgaande uitspraken kan nu de volgende voorspelling worden afgeleid:

6 — De groepen handarbeiders in Groot-Brittannië die in economische termen overeenkomst vertonen met hoofdarbeiders zullen ook in het statussysteem overeenkomstige rollen aannemen en wel zodanig dat men tot hetzelfde stratum zal gaan behoren en wel tot het stratum der middengroepen. Hoewel individuen en groepen zich in klassen samengroeperen in termen van economische overeenkomst, betekent dit nog niet dat het begrip klasse alleen een economisch aspect bezit. Er zitten aan het begrip klasse ook nog normatieve en sociale (dwz. relationele) aspecten vast. Dit betekent dat er bij een verandering van klasse, naast economische veranderingen, zoals veranderingen in levensstandaard (inkomen, het bezit van duurzame consumptiegoederen) en konsumptiepatroon, of misschien liever als gevolg van economische veranderingen, normatieve veranderingen (verwachtingen, houdingen, waarden, gedragsnormen) en relationele veranderingen (relatiepatronen zoals in verenigings- en buurtleven) optreden. Dit leidt tot de volgende uitspraak:

7 — Leden van een bepaalde klasse delen een gezamenlijke cultuur, levensstijl en gezamenlijke relatiepatronen.

Vanuit uitspraak 6 en deze uitspraak over de konsekventies van het behoren tot een bepaalde klasse kunnen we de volgende voorspelling afleiden:

8 — De handarbeiders in Groot-Brittannië die in economische termen overeenkomst gaan vertonen met de hoofdarbeiders zullen dezelfde cultuur en relaties aannemen als de hoofdarbeiders.

Tot nu toe heeft deze theorie zich bezig gehouden met het verklaren van het verlies van Labour in die gebieden die het meest welvarend en economisch ontwikkeld waren. Het is echter niet zo dat economische veranderingen onmiddellijk normatieve en relationele veranderingen ten gevolge hebben. Dit blijkt als we een verklaring trachten te vinden voor Labour's verlies in de New Towns en de kiesdistrikten waarin uitgebreide woning-

bouwprogramma's waren uitgevoerd.

Wat dit betreft kwamen de aanhangers van de verburgerlijkingsthese met een tweetal argumenten ter ondersteuning van hun stelling:

- (a) de toenemende expansie van de stedelijke bevolking;
 - (b) de uitbreiding van de stedelijke gebieden (voorsteden, satelietsteden etc.).
- De eerste ontwikkeling ontwricht de arbeidersklasse van buiten af, de tweede van binnenuit. Beide ontwikkelingen hebben het verdwijnen van het traditionele type arbeidersbuurt tot gevolg, waardoor ook de traditionele levensstijl van de arbeider verdwijnt.

Uitgaande van de stelling uit de integratietheorie dat het afwijken van gedragsnormen in zwak geïntegreerde groepen minder moeilijk is dan in sterk geïntegreerde groepen kunnen we tot de volgende uitspraak komen:

9 — Als individuen neigen tot het veranderen van hun cultuur en hun relatiepatronen, die inherent zijn aan de groep waartoe zij behoren, dan zullen individuen in sterk geïntegreerde groepen minder snel tot die verandering overgaan dan individuen in zwak geïntegreerde groepen.

Uit bovenstaande argumenten kunnen we nog de volgende bijzondere uitspraken afleiden:

10 — De toenemende expansie van de stedelijke bevolking en de uitbreiding van de stedelijke gebieden heeft geleid tot het verdwijnen van het traditionele type arbeidersbuurt.

De voorstanders van de verburgerlijkingsthese hebben gemeend hier de volgende voorspelling uit te mogen afleiden:

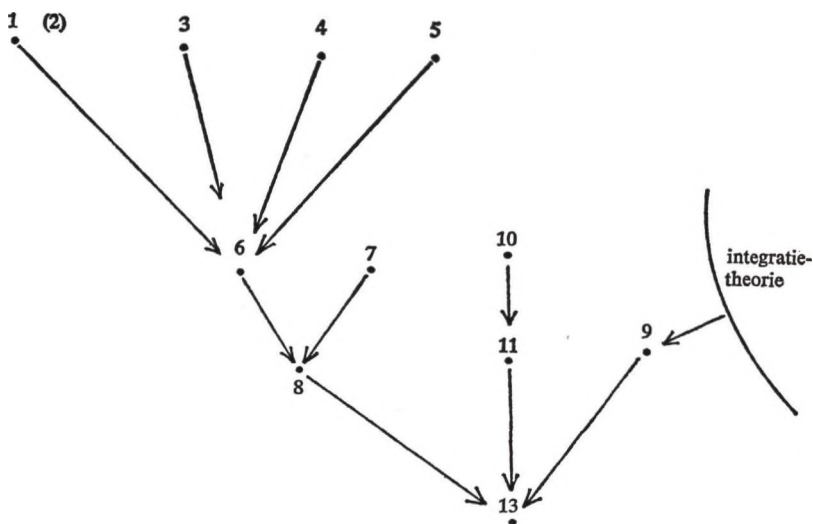
11 — Het verdwijnen van het traditionele type arbeidersbuurt zal leiden tot desintegratie van de arbeidersklasse.

Uit de uitspraken 8, 9, en 11 volgt dan de definitieve voorspelling:

12 — Die handarbeiders in Groot-Brittannië die in economische termen overeenkomst gaan vertonen met hoofdarbeiders, en niet in het traditionele type arbeidersbuurt wonen, zullen eerder dezelfde cultuur en relatiepatronen als de hoofdarbeiders aannemen, dan zij die wel in het traditionele type arbeidersbuurt wonen.

Deze theorie kan men formaliseren in de vorm van een gerichte graaf, dwz. een verzameling punten en pijltjes tussen punten. De punten stellen uitspraken voor, de pijlen zijn implicatiepijlen. Eventueel kan men een aantal implicatiepijlen en punten weglaten om de minimumstructuur van een theorie over te houden. De gerichte graaf die men dan overhoudt noemt men gewoonlijk een 'boom naar één punt'.

Gevoegd bij de opmerking dat het stemmen op de Labour-party kenmerkend is voor de cultuur van de arbeidersklasse en niet voor die van de middengroepen, komen we tot een, in ieder geval logisch adequaat, verklaringsmodel voor het verlies van Labour aan het eind van de jaren vijftig en

het begin van de jaren zestig, en dan vooral in die delen van het land die het meest welvarend en economisch ontwikkeld waren, en in de New Towns en de kiesdistrikten waar uitgebreide woningbouwprogramma's waren uitgevoerd.⁹

De toetsing van dit verklaringsmodel zou moeten plaats hebben in een regio waar een bepaalde groep handarbeiders onderhevig is aan bepaalde veranderingen in de produktieverhoudingen, zoals veranderingen in de richting van een vergevorderde technologie, een 'progressief' personeelsbeleid en harmonieuze industriële betrekkingen. Verder moet de leefsituatie zodanig zijn dat er geen sprake is van aanwezigheid van langdurige tradities m.b.t. het leven van de industriële arbeidersklasse, dat er geen sterke familiebanden en gevestigde patronen in het buurtleven bestaan, dat er sprake is van sociale heterogeniteit etc.

Onder deze kondities zou men dan kunnen onderzoeken of handarbeiders die in economische termen overeenkomst gaan vertonen met hoofdarbeiders ook dezelfde cultuur en relaties aan gaan nemen als die hoofdarbeiders.

De meest voor de hand liggende standaarddesigns voor een onderzoek dat

⁹ Het is niet ondenkbaar dat op dit verklaringsmodel de reactie komt dat Marx' theorie en/of de Verburgerlijkingstheorie verkeerd geïnterpreteerd is/zijn. Het ligt echter niet in mijn bedoeling een interpretatie te geven van wat Marx en/of de verburgerlijkingstheoretici bedoeld hebben, het gaat er echter om een model te konstrueren dat in staat is bepaalde verschijnselen te verklaren. De reactie zou dan ook irrelevant zijn, daar de intentie van de auteurs bij deze werkwijze in het geheel niet ter discussie staat.

probeert de verburgerlijkingsthese te toetsen zouden, omdat het om een proces gaat, een paneldesign of een ex-post-factoëxperiment zijn.

Bij een paneldesign zou bijv. een groep handarbeiders die juist een relatief hoog inkomen en een relatief hoge levensstandaard bereikt heeft, in de tijd gevolgd kunnen worden. Bij een ex-post-factoëxperiment zou men kunnen bekijken of een groep van welvarende arbeiders kwa verburgerlijking verschilt van een controlegroep van niet-welvarende arbeiders. Door matching-procedures zou men deze twee groepen dan op een aantal kenmerken kunnen gelijkschakelen.

De vraag is dus of dit soort groepen welvarende arbeiders het traditioneel individualistische kultuur- en relatiepatroon van de middengroepen gaan aannemen. Zullen ze meer de nadruk gaan leggen op promotie dan op zekerheid, meer de nadruk op status dan op beloning, meer de nadruk op het eigen gezin en minder de nadruk op solidariteit etc.

Slotbeschouwing

In een artikel over de verburgerlijking van de arbeidersklasse komt Berting tot de volgende konklusie: 'De verburgerlijgings- resp. proletariseringshese die in de discussies over de richting van de maatschappelijke verandering zo vaak een centrale plaats ingenomen heeft, blijkt een onvruchtbaar uitgangspunt bij de analyses van veranderingen. Het moge zijn dat het in het politieke handelen nog nuttig is deze thesen te hanteren, in het wetenschappelijk handelen lijkt het verstandiger dat wij afleren deze vragen nog langer op deze wijze te stellen'.¹⁰

Als argumentatie voor deze stelling voert hij o.a. aan dat waar in vele studies gesproken wordt van verburgerlijking of proletarisering, er niet aangegeven wordt welke indicatoren men voor deze processen heeft of dat men de geldigheid van de indicatoren niet ter discussie stelt. Wat dit betreft kan men de auteurs van 'The Affluent Worker' weinig verwijten. Zij hebben getracht, zoals zij zelf zeggen, de beste 'real life' benadering voor verburgerlijking te vinden. Daartoe werden verschillende versies van de verburgerlijkingsthese in verschillende context bekeken en wel die van het werk, van de relatiepatronen, en van sociale aspiraties en toekomstverwachtingen. De vraag was dus of welvarende arbeiders in deze situaties gedrag en houdingen gingen vertonen die typisch zijn voor de 'middle-class'.

Ter verdediging van zijn stelling voert Berting ook de resultaten aan van het in 'The Affluent Worker' weergegeven onderzoek. Wat zijn nu die resultaten? In geen van de bovengenoemde situaties was een aanwijzing te vin-

¹⁰ J. Berting, De 'verburgerlijking' van de arbeidersklasse, in: *Civis Mundi*, no. 1, 1971, p. 11.

den dat die situaties voor de handarbeiders overeenkomen met de bestaande 'middle-class'-situaties. Op basis hiervan konkluderen de onderzoekers dan ook tot het vertonen van grote en essentiële tekorten van de verburgerlijkingsthese, zoals die in Groot-Brittannië geponeerd wordt.

Er is wel sprake van verandering in houding en het gedrag van de arbeider, maar dit is een verschuiving in de richting van het aanvaarden van het eigen gezin, en de wederwaardigheden ervan, als van centraal belang in het eigen leven. Het voor de 'middle-class' kenmerkende individualisme, kan men in geen geval toeschrijven aan de arbeidersklasse. Berting wijst erop dat Ter Hoeven in Nederland in zijn 'Arbeiders tussen Welvaart en Onvrede' tot overeenkomstige konklusies is gekomen. Ook Ter Hoeven wijst op het toenemend instrumentalisme en de sterkere oriëntatie op het eigen gezin in de arbeidersbevolking.

Er is al eerder in dit artikel gesteld dat de conceptie van de arbeidersklasse als animator van een revolutionaire beweging, die een klasseloze maatschappij tot stand moet brengen, zeer problematisch lijkt gezien recente onderzoeken. We kunnen hetzelfde, op basis van het voorafgaande, ook konkluderen ten aanzien van de conceptie die konkludeert tot een opgaan van de arbeidersklasse in de middengroepen van onze maatschappij. Als verklaringsmodel schieten ze blijkbaar te kort. Als leidraad tot handelen lijkt dit niet het geval. Waar Berting zegt dat het in het politieke handelen nog nuttig kan zijn deze thesen te hanteren, kunnen we hem dan ook volgen. Het is echter de vraag of zijn konklusie geaksepteerd kan worden, dat het verstandiger lijkt in het wetenschappelijk handelen deze vragen niet langer op deze wijze te stellen. Het gebrek aan systematisering van de theorieën die tot de proletariseringsthese resp. de verburgerlijkingsthese leiden, heeft nl. ertoe geleid dat er van voldoende rigide toetsing geen sprake is en ook niet kan zijn. Het, ten dele, waarderende karakter van die theorieën zal voor- en tegenstanders er dan ook toe brengen ofwel de resultaten te overbeklemtonen ofwel weg te verklaren. Als we Poppers opvatting aanvaarden dat de werkelijk belangrijke stappen in de toeneming van onze kennis die van weerlegging van theorieën of opvattingen zijn, dan betekent het ter zijde schuiven van het proletariserings/verburgerlijkingsidee geen stap vooruit en wordt het ogenblik waarop we de vlag uit kunnen steken alleen maar onnodig verschoven (Popper: 'We should ring the bells of victory every time a theory is refuted'¹¹). Het is daarom jammer dat de auteurs van 'The Affluent Worker' aan een rigide toetsing niet zijn toegekomen.

¹¹ Geciteerd bij: A. D. de Groot, *Methodologie*, 's Gravenhage, 1970, p. 105.